

В. П. Біляцька

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ІВАН СІРКО ЯК КОД НАЦІОНАЛЬНОГО ГЕРОЯ (на матеріалі поеми І. Огієнка та історичних романів у віршах)

У статті досліджується трансформація образу кошового Івана Сірка в історичній поемі «Туми» І. Огієнка та історичних романах у віршах Л. Горлача «Чисте поле», М. Тютюнника «Іван Сірко» як втілення національного буття народу. Акцентовано на його сміливості, вільнолюбивій, непокірній удачі, надприродних здібностях та патріотизмі й любові до України.

Ключові слова: Іван Сірко, історична поема, історичний роман у віршах, типологія, фольклор, проблема.

Козаччина подарувала Україні чимало яскравих історичних постатей, яких шанували не тільки на рідній землі, а й далеко за її межами. Серед них і козак-характерник, людина-легенда, кошовий отаман Запорозької Січі Іван Сірко, якому доводилось долати гетьманський розбрат, старшинські інтриги, і майже чверть століття, у добу Руїни, разом із побратимами боронити нашу землю від спустошливих набігів. Недарма в народі говорили: «Історію України Нестор писав пером, а Іван Сірко шаблею і списом» [16, с. 11].

Художнім словом митці завжди звертаються до непересічних особистостей, які є взірцем боротьби за волю, духу й моралі, любові до Батьківщини на ментальному рівні. Інтерпретація образу Івана Сірка почалася ще за його життя в усній народній творчості, яка «виконувала функцію живого літописця, несвідомо фіксуєчи ті чи інші факти реального життя» [18, с. 204]. Образ національного героя в художній літературі інтерпретований в різних жанрах, перевага, звісно, надається репрезентації його в історичній прозі, адже це відома неординарна постать: романі В. Веретенникова «Запороги», повістях М. Горбань «Козак і воевода», А. Кащенко «Запорозька слава», В. Кулаковського «Іван Сірко», тетралогії В. Малика «Темний посол», романі Ю. Мушкетика «Яса», трилогії А. Химка «Засвіти», «Між орлом і півмісяцем», «Під Савур-Могилою», романі В. Чердниченко «Фастів», С. Черкасенка «Про що тирса шелестіла», повісті М. Чхана «Чортомлицькі легенди» та інших.

Значно менше інтерпретований образ Івана Сірка в ліро-епосі. Тому мета нашої статті – розглянути історичну поему «Туми» Івана Огієнка в типологічному зіставленні історичних романів у віршах Леоніда Горлача «Чисте поле», Миколи Тютюнника «Іван Сірко», у яких головний герой постає відважним воїном, вдумливим стратегом, людиною з надприродними здібностями, а головне – патріотом України, її духовно-ментальним символом. Твори, обрані для аналізу, об'єктом наукового дослідження не були, лише роман у віршах «Чисте поле» (В. Біляцька, І. Закутна, І. Кропивко, Л. Миронюк, Н. Мисливець) і то в інших аспектах.

Буття українського народу в XVII-XVIII століттях асоціюється з феноменом Івана Сірка, подвиги якого оспівано в народнопоетичних творах, особливо в героїчному епосі. П. Охріменко писав, що лише згадка того часу про народного улюбленця «козаків робила орлами, погоничів волів ніби кидала на бойових скакунів, кашоварів ставила до гармат, а козачки по паланках і зимівниках хапалися за рогачі, от що значить ім'я кошового Сірка!» [11, с. 3]. На думку В. Проппа, кожен жанр усної словесності характеризується особливим ставленням до дійсності й засобом її художнього зображення, бо склалися вони в різні епохи, мають різну історичну долю,

переслідують різні цілі й відтворюють різні сторони політичної, соціальної й побутової історії народу. В одних жанрах історична дійсність відображена лише в загальних рисах поза волею виконавця, в інших – цілком конкретно, «у них описуються історичні події, місцезнаходження, персонажі» [13, с.121].

В основу історичної поеми «Туми» І. Огієнка покладено похід вже старого Івана Сірка в Крим 1675 року, як відповідь на напад на Січ на Різдво 1674 та численні «хижі наскоки». Заголовок твору акцентує на темі зради, адже туми – це діти, народжені серед татар, одним з батьків яких був християнин, але вони:

Забули свою рідну мову,
І їм Україна не мати,
Покинули віру Христову
Й ходили вже Січ воювати [10, с.5].

Загалом, поема І. Огієнка написана в народнопоетичному стилі, події подано узагальнено, багато повторів, наприклад, «І вийшов Сірко на високу могилу, / І в тумів уп'яв скорбні очі» [10, с.8]; «Й завмерло стоїть, мов стрільчасть тополя / Сірко на високій могилі» [10, с.13]; своєрідним обрамленням у першій частині, у першій і останній строфі є рядки: «Й де ступить козак – повно крові та диму, / І тісно татарам як в жорні!...» [10, с.4]; переповнена фольклорними тропами: «Печаль невимовна б'є чола» [10, с.12]; «І вкрилися сумом доволішні далі, / І тирса спинилась шуміти» [10, с. 12], бранка «в розпачі витягла руки, / Й звалилась додолу, підбита пташина, / І б'ється об землю з розпуки» [10, с.7] та інші.

У душі героїчного епосу подано й повернення з походу кошового й козаків, коли «слава плететься Сірку», він гарцює «на огерці баскому, / І стелиться пісня під хмари / І степом спішається козакі додому, / А з ними і тумів отари» [10, с.6], що асоціативно переносить реципієнта у світ народної пісні, у якій сконцентровано погляди на події і діяння Івана Сірка, особливо його патріотизмі та героїзмі: «Очерет шумить, верболіз гуде» (про обрання його кошовим), «Гей, тай схопивсь Сірко за шаблюку» (про боротьбу кошового Січі Запорозької проти гетьмана-зрадника Виговського), «А в Очакові турки плакали» (про зруйнування козаками на чолі із Сірком міста Очакова), «Гей, рубали козаченьки!» (про спільний похід, очолюваний кошовим, українських козаків і російського війська проти кримських татар), «Та ой як крикну вже та козак Сірко», «Гей, та то ж не грім в степу гуркотає» (про відважність та сміливість отамана та його війська).

Кращі риси запорожців – безстрашність у боях і походах, добродушність, вірність рідній землі – репрезентовано в образі легендарного кошового за допомогою народнопісенних паралелізмів, де «орли» і «сонечко» – військо, а «сизий орел» і «місяць» – ватажок: «Та ми ж думали, ой, та ми ж думали, / Та що сизий орел по степу лігає, – / А ж то Сірко на конику виїжджає. / Гей, ми ж думали, ой, та ми ж думали, / Та що над степом та сонечко сяє, – / А ж то військо та славне запорозьке / Та на вороних конях у степу виграває» [15, с.145]. Пісня гучним захликом пронизана зверненням Сірка до козацтва сідаги на «вороненьких» і їхати до хана «в гості», щоб «наварити кривавого пива!» [15, с.146].

Багато паралелей народнопоетичної оцінки образу Івана Сірка можна навести і в історичних романах у віршах Л. Горлача «Чисте поле» та М. Тютюнника «Іван Сірко». Наскрізною темою історичної поеми «Туми» Івана Огієнка та романів у віршах є героїзм і патріотизм Івана Сірка, який є уособленням національно-культурного героя – «це антропологічний символ, що виражає головні ідеї національного буття (походження, розвитку, цінності нації тощо), персоніфікація культурної творчості як упорядкування власного культурного космосу, ідеалізована людина, яка діє в межах національної історії, простору і часу» [5, с.83].

Літературні інтерпретації видатних осіб тією чи іншою мірою торкаються багатоаспектної проблеми ідеалу, особливо стосовно відповідності дійсності. Справедливим є твердження Г. Гегеля, що ідеал завжди реалізується в чуттєвому, людському образі. У культурологічному енциклопедичному словнику зазначено, що: «Призначення героїв шляхетне; їх ціль – постійна боротьба з хаосом, невпорядкованістю, стихійністю життя; вони виступають як захисники справедливості, законів, міри і т.п. Герої відрізняються від богів одним – смертністю» [17, с.100].

У словнику актуальних термінів і понять за редакцією Н. Татарченка переваги героїчного вбачаються в особистості, яка «горда своєю «славою і пошаною» як формою причетності до понад особистісного змісту світопорядку й байдужа до особистої самотності. Героїчна цінність характеру визначається «змістом, який він намагається здійснити у якості мети» [12, с.42]. Яскравим підтвердженням героїчного буття Івана Сірка є слова з однойменного роману у віршах М. Тютюнника: у нього «походів / як у Москві на рік всіляких свят» [14, с.29]; «Дванадцять раз вручали булаву / І не за повні винами підвали – / за те, що, кажуть, правдою живу, / До того ж маю голову й сміливість» [14, с.33]; «за те, що Україну, / Як матір свою рідну бач люблю?» [14, с.39]. «Мені в боях допомагала віра. / А воював же сорок літ підряд!» [14, с.94].

Духовний батько України, Іван Огієнко, протягом усього життя переймався долею Батьківщини, долучався до процесів формування української державності. Тому для нього Іван Сірко – це втілення національної ідеї, символ відродження нації. До цієї постаті він звертався як в історичних працях, так і в художніх творах. «Туми» написана ще в 1916, хоча надрукована в 1947 році й увійшла до циклу драматичних поем у третю книгу епопеї «Наш бій за Державність», героями яких є такі історичні постаті, як Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Іван Виговський, Іван Сірко.

У романі у віршах Л. Горлача «Чисте поле» в ретроспекції подано буття Івана Сірка на схилі літ, перед дорогою «до «Бога» він хоче висповідатись пам'яттю-чистилищем: «Вона єдина зради не несе, / від неї не сховаєшся нікуди,... / як вузлики на вимоклих словах, / зав'яже і повертає душі / і образи усіх, кого ти знав / з ким хліб ділив, кому прощав провину, / кого по смерті чесно поминав / за добрим звичаєм, а не для чину?...» [1, с.480]. Становлення, формування історичної особистості, автор розкриває під впливом подій, тому в пам'яті героя постає далеке й близьке: прихід на Великий Луг, вибори кошовим на Січі, взяття Перекопа, дотримання козацьких звичаїв і традицій, зустріч із Степаном Разним, звістка про смерть сина Петра, зрада та заслання в Тобольськ, розмови в Москві з царем, прийом послів на Січі тощо. Безперечно, у спогадах Сірка переважають найбільш важливі події, про козацьку звичаї, героїчні й трагічні сторінки Запорозької Січі, яка визначила сенс його буття, і в старості дала сили подумки «ширяти чистим полем».

Сірко в І. Огієнка не тільки хоробрий козак-охоронець, він і дбайлива, чуйна людина, у «душі його батько з козаком у герці» [10, с.6]. Коли кошовий побачив сум в очах молодих тумів, яких взяли в полон, вирішив запропонувати їм вибрати «дорогу життя»: вертатись до татарської брами або йти на Запоріжжя і стати «названим братом», але вони всі «у Крим подалися статарчені туми» [10, с.7]. Це викликало сум, розчарування і біль у серці головного героя. У тумях уособлено зрадників рідного краю, Юдів усіх часів, хто за гроші ладен служити ворогові. І Сірко приходиться висновку, що в нас тому й немає згоди, зрадливці Україні на шкоду, їх не можна жаліти: «Хто раз служив ляху, / Москві, татарваху, – / не вірте тому вже довіку: / Такому лиш гроші / Для серця хороші, – / Їм тільки могила в опіку!...» [10, с.9] і дає наказ: «Рубайте усіх до одного!» [10, с.11].

Підтверджено документально, що в 1675 році Іван Сірко під час походу в Крим звільнив 13 тисяч людей, серед яких були ті, хто потрапив у полон ра-

ніше, але не всі хотіли повертатись в Україну (три тисячі), бо в Туреччині вже мали сім'ї, господи, і таких кошовий наказав убивати, про що неоднозначна художня оцінка. А в основу деяких літературних творів покладено саме цей похід (зокрема, поеми «Туми» І. Огієнка, «Чорна Долина» О. Веретченка).

Епізодично ці події подаються і в спогадах головного героя в романах у віршах, наприклад, у М. Тютюнника «Іван Сірко»:

Колись отак орда та нетямуша
Надумала напасти знов на Січ.
Прийшли морози, ціла тьма та тьмуша,
Та ще й коли – саме в Різдвяну ніч!...
Коси їх хлопці, ік такої мами!–
Й пішли косить, перехрестивши лоб.
Лежали, кляті, точно що снопами.
Місцями навіть схожі на той горб.
Було й побито, і в полон узято.
Б'ємо, б'ємо, а ви все за своє?...[14, с.94].

Наскрізно у аналізованих творах є й проблема зради, зречення своєї землі українцями. Якщо І. Огієнко акцентує на тумах-зрадниках, які служили татарам у XVI-XVII, то в романах у віршах це ті, хто виріс на рідній землі, але за найменшу вигоду ладен продати кращого друга, рідних і близьких, навіть Україну. І в «Чистому полі» Л. Горлача, й «Івану Сірку» М. Тютюнника розповідається, що кошового було заслано в Тобольськ, бо його підступно схопив і здав полковник Жученко той, кому Сірко довіряв. Роман М. Тютюнника навіть розпочинається розділом «Зрада», описом схоплення кошового:

Зв'язали – й на підводу, як вовка!
Й Жученко, гад, на кожному кроці гирка
Й дорогою весь час не замовка.
Радіє, бач, що встиг мене впіймати.
Аж труситься цареві догодить.
А що ж тепера скаже твоя мати?
Як стріне на порозі таку гидь? [14, с.3].

Подібну картину схоплення зображує й Л. Горлач. У роздумах Івана Сірка автор передає занепокоєння долею народу й України, де «розплодились» такі «хрещені земляки»:

О господи, спаси і сохрани
народ від отаких христопродавців!
Бодай би поздыхали десь вони
аж у Криму в волосяній удавці.
Ростуть жученки, як їх не губи,
і робляться великими жуками,
творці умілі зради і злоби
з обагненими кровію руками [14, с.595].

І. Огієнко протягом життя переймався долею українського народу й рідної землі, і проблема зрадництва неодноразово порушувалась ним не тільки в художніх творах. В автобіографічній студії «Рятування України» митрополит Іларіон чергово застерігає від тумів, яких в Україні стає все більше й більше: «Туми руйнували Україну і ставали їй юдами. Вони вірно служили татарам, полякам, москалям, туркам, але не Україні. Туми були слухняні й старанні під рукою кожного чужака-пана, але не під рукою українця: у себе були вони руйнниками...

Зрада – найбільший гріх супроти свого народу й своєї віри, і весь народ мусить пильнувати, щоб до останку вивести тумів із свого оточення. Сам Христос наказував: «Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас в одезі овечій, а всередині – хижі вовки (Матвія 7.15)» [3, с.449].

Україну в історичній поемі «Туми» І. Огієнка уособлено в образі матері: «І Мати безсила / Ламає вже крила / І гине в самоті, кохана» [10, с.8], автор від імені Сірка звертається до неї з надією-впевненістю про зміни:

Краю милий, Краю Рідний,
Святий огню душі моїй,
Я вірю: буде завжди плідний
За тебе з ворогом най *бій!*
Душа живе лише Тобою,
Лише в Тобі життєвий чар –
За тебе сміло йду до *бою*,
Бо ти для мене Божий дар! [10, с.9].

Як бачимо, неодноразово згадується про *бій*, як перегук із назвою третьої книги епопеї «Наш бій за Державність» та передмовою автора: «...Ідея Бою за свою Державність стала найголовнішою в Українського Народу, яка палочим полум'ям горить від давнини аж до наших часів. Горить у нас от уже більше 700 літ (1240-1961), то сильно спалахуючи, то трохи затихаючи, але ніколи не погасаючи! І найголовнішим Провідником нашого Бою за Державність завжди був сам Український Народ, який ні на одну мить не забуває своєї найголовнішої мети й найголовнішої цілі життя – Самостійної Української Держави! Не забував і кілька разів відновлював її» [9, с.12].

Думками про непросту долю України, її майбутнє переймається і головний герой історичних романів у віршах:

М. Тютюнник «Іван Сірко»:
І зрадити мій любий край, Вкраїну,
Без котрої мені як без води.
Я ладен з нею бути до загину,
Аби лише вона жила завжди! [14, с.61].

Вкраїна, котру любимо до болю,
Народжує і Байд, і Павлюків.
І здатися – це зрадити і волю,
І Віру Православну, і батьків[14, с.68].

Л. Горлач «Чисте поле»:
Живу лиш для святої України,
яка ніколи в серці не вмира [1, с.493].

Іван Сірко – національний герой, який все життя вів сміливу і нелегку боротьбу, вселяв у кожного дух вольниці і непокори, терпів муки й наруги за свободу свого народу. Саме з таких «несмертельних типів», на думку Д. Донцова, які втілюють «вічні ідеї», «в основі якої – філософсько-інтелектуальне, світоглядне мислення автора твору» [4, с.164], необхідно брати приклад. Науковець у статті «Криве дзеркало нашої літератури» зупиняється на образі Івана Сірка у творі С. Черкасенка «Про що тирса шелестіла» як героїчному символі українського народу.

Взагалі поняття *геройчного* є головним у концепції Д. Донцова, у якій провідну роль він відводив феномену козацтва. Козацтво, за його висновками є носієм «джерел нашої традиції», «нашими предками по крові й духу», «нашими

святими і героями» [2], є героїчним символом, ціннісно осмисленим зразком, пов'язаним з фактами реального розвитку України. «Донцов осмислює традиційні образи українського культурного героїзму, додаючи до сформованих типів (зокрема, й до образу варяго-руської князівської касті) риси власного світогляду, чим робить великий внесок у традицію української героїки» [5, с.84].

В історичних романах у віршах Л. Горлача, М. Тютюнника й поеми І. Огієнка неодноразово підкреслюється ментально-духовна роль Івана Сірка в бутті українців, й пов'язується це з його *надприродними* здібностями, його характерництвом, вороги його називали «*Урус-шайтаном*», одна згадка про нього викликала в них страх: «Ім'я його – жах для невіри!» [10, с.4].

За переказами Іван Сірко народився із зубами, і як тільки повитуха підняла його до столу, то він тут-таки схопив зі столу пиріг з начинкою і з'їв його. Це й було пророчим знаменням, що він увесь вік гризтиме ворогів [7, с.19].

Про незвичайне народження Сірка писав і митрополит Іларіон у «Дохристиянських віруваннях українського народу» у розділі «Народження людини»: «Славний запорозький кошовий отаман Іван Сірко (+1690) народився на світ з зубами, і з цього пророкували, що він буде гризти все своє життя ворогів, головню татар та турків» [8, с.208].

Цікава художня версія легенди про народження запропонована в романі у віршах М. Тютюнника:

Колись казали, нібито зубатим
І я родився, в празник, як на гріх.
Й сусіди довго заглядали в хату,
А я лежав і гриз собі поріг [14, с.2].

Про надприродну силу й походження національного улюбленця часто йдеться в легендах і переказах, які сприяли кращому розумінню історичних подій, народ його хотів бачити нездоланим, тому й приписував силу навіть після смерті. Наприклад, переказ «Сила Сіркової руки», «Заповідь Сірка», «Сірентій Праворучник» про відтяти руку, що сім літ козакам допомагала ворогів перемагати («... одкопають та понесуть вперед війська: неприятель сам себе порубає!») [6, с.129]; «Коли я вмеру, то одніміть у мене праву руку і возіть її з собою сім год. І куди ви будете повертати, там буду й я воювати. А як сім год пройде, то ви одкопайте мене та приложіть мою руку мені ... Тако то він через те не Сірко, а Сірентій Праворучник» [6, с.137].

У творі «Іван Сірко» М. Тютюнника інтерпретовано легенди й перекази про силу Сіркової руки в останній, дев'ятій частині «Рука отамана Сірка», яку зберіг отаман Неклипа (був колись джурою у кошового), козаки возили її, «Тримаючи в бою, як корогву» [14, с.101], а вороги при цьому «Втікали, як від полум'я вошва» [14, с.102].

Важливого значення Д. Донцов надавав містиці козацтва й пов'язував її з його розумінням нації як самостійної, вольової спільноти, відзначав «містичний характер зв'язку людини з її пращурами через образ козацьких могил, – місця, де «похована разом з козаками свобода вільної колісь України, з якою встане дух лицарства нашого», місця, що репрезентує «вмерлих наших, котрі з Мазепою, Орликом, Полуботком і Гордієнком ідуть поруч з нами», будучи основою національної ідеї як реалізації колективного ідеалу, світового завдання нації» [5, с.84].

Про містичність Сірка-характерника багато народних легенд і переказів, зібрав і записав Д.І. Яворницький (як і теоретично обґрунтував козацьке характерництво): «Його жахались вороги», «Як Сірко переміг татар». В останній описано перевітлення кошового: «Зіскочив з коня, дав його другому козакові, а сам

кувирдь – та й зробився хортом і побіг до татар... Як стали ті татари відпочивати, то той хорт поробив їм так, що всі вони послули. Тоді він назад до козаків та знову ж кувирдь – і зробився чоловіком! Кинувся тоді з козаками до татар, усіх їх вирубав, а християн вернув назад» [6, с.139]. Козацького отамана не брала ворожа шабля («Великий воїн»): «... його як хто шаблею ударить по руці, так і кожї не розруба, – тільки сине буде. ... татари його шайтаном так і прозвали» [7, с.25].

Про характерництво Сірка неодноразово згадується і в романах у віршах:

Про це все знають й ляхи, і татари,
Й прокляття шлють на голову мою.
А ще, мовляв, я зупиняю хмари
І ротом кулі на льоту ловлю!
Ну що ж, ті хмари йшли на Запороги
Й несли, було, до біса чорних злив.
А кулі я випльовував під ноги,
Мов кісточки від вишень чи від слив [14, с.6].

Хоча романи у віршах «Чисте поле», «Іван Сірко» написані через багато років по тому, як побачила світ історична поема «Туми» митрополита Лларіона, проте вони мають багато типологічно спорідненого в розкритті образу Івана Сірка. У досліджуваних творах він є уособленням національного героя-ідеалу, втіленням провідних ознак українського менталітету – патріотизму, волі, свободи, почуття власної гідності. Репрезентуючи події того нелегкого для України часу, автори акцентують на проблемі зради, не як поодинокого конкретно-особистісного випадку, а головної біди нації.

Список використаних джерел:

1. Горлач Л.Н. Чисте поле / Л.Н. Горлач // Слов'янський острів: Історичні романи у віршах. – К. : КП «Редакція журналу тому «Дніпро» 2008. – С. 477-662.
2. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій: Дух нашої давнини / Д. Донцов. – К. : МАУП, 2005. – 568 с.
3. Іван Огієнко (митрополит Лларіон). Рятуння України / упоряд., авт. передм. і комент. М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2005. – 464 с.
4. Колкутіна В.В. Шляхи трансформації понять «вічний образ» та «вічна ідея» в рецепції Дмитра Донцова: історичний модус / В.В. Колкутіна // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Луганськ : ЛНУ, 2010. – №4 (191). – С. 162-168.
5. Комаров Р.В. Культурний героїзм у контексті української філософської традиції (концепції Д. Донцова та В. Липинського) / Р.В. Комаров // Наукові записки. – 2005. – Том 37. Філософія та релігієзнавство. – С. 83-86.
6. Кошові Запорозької Січі. Іван Сірко / за ред. В.Л. Чуйка. – К. : Веселка, 1992. – 289 с.
7. Матющенко І. «Забутою Україною». Нариси і нотатки / І. Матющенко, Ю. Мицик. – Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2008. – 328 с.
8. Митрополит Лларіон. Дохристиянські вірування українського народу / Митрополит Лларіон. – К. : АТ «Обереги», 1994. – 424 с.
9. Митрополит Лларіон. Твори / Митрополит Лларіон. – Вінніпег, 1962. – Том III. «Наш бій за Державність»: Історична епопея. – Ч. I. – 224 с.
10. Митрополит Лларіон. Туми : поема / Митрополит Лларіон. – Париж : Наша культура, 1947. – Ч. – 4. – 16 с.
11. Охріменко П. Морально-етичні ідеали героїв українських народних дум та пісень про козаків / П. Охріменко // Народна творчість та етнографія. – 1992. – №3. – С. 3-8.
12. Поетика: словарь актуальных терминов и понятий / [гл. науч. ред. Н.Д. Тамарченко]. – М. : Издательство Кулагиной, Intrada, 2008. – 358 с.

13. Пропп В.Я. Об историзме фольклора и методах его изучения / В.Я. Пропп // Фольклор и действительность. — М. : Наука, 1976. — 326 с.
14. Тютюнник М. Іван Сірко: історичний віршований роман / М. Тютюнник // Архів письменника. — 2013. — 112 с.
15. Українські народні думи та історичні пісні / за ред. М.О. Кучеренка. — К. : Веселка, 1990. — 239 с.
16. Федоренко Д.Т. Кошовий лицарів чубатих / Д.Т. Федоренко. — Кривий Ріг : Видавничий дім, 2000. — 138 с.
17. Хорунженко К. Культурологи. Энциклопедический словарь / К. Хорунженко. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. — 640 с.
18. Чорі Ю. Жива історія / Ю. Чорі. — Мукачеве : Елара, 2000. — 444 с.

The article scrutinizes the transformation of ataman Ivan Sirko's image in historical poem «Tumu» by I. Ohienko and historical novels in verse «Open field» by L. Horlatch, «Ivan Sirko» by M. Tiutiunyk as the embodiment of national existence of people. It is accented on the courage, love of freedom, rebellious character, supernatural abilities, patriotism and love to Ukraine.

Key words: Ivan Sirko, image, national hero, historical poem, historical novel in verse, typology, folklore, problem.

Отримано: 26.10.2015 р.

УДК 811.161.2(092)

Т. Л. Видайчук

Київський університет імені Бориса Грінченка

АНТРОПОЦЕНТРИЗМ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ПЕРСОНАЛІЗМ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовані погляди вченого-енциклопедиста Івана Огієнка на українську літературну мову та її історію. Констатується провідне значення рідної мови у формуванні особистості, нації, культури, держави. Обстоюється триєдиний антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ: людина – мова – світ.

Ключові слова: Іван Огієнко, лінгвістична концепція, антропоцентризм, український персоналізм, літературна мова, мовна особистість.

Із значного і різноманітного наукового доробку професора І. Огієнка (більше ніж півтори тисячі статей, монографії, проповідей, листів ...) постає наукове, викладацьке, загальношкільське і водночас глибоко національне уявлення про мову. Поборник самобутності українського етносу, його культури і мови доводить, що мова є не лише знаряддям комунікації, а й засобом світосприйняття: вона є картиною світу і водночас світоглядним орієнтиром народу. Такими переконаннями просякнуті насамперед праці «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» (1918), «Українська мова в Києво-Печерській лаврі в XVII ст. (1924), «Український стилістичний словник» (1924), «Сторінки історії української мови як мови богослужбової» (1926), «Розмежування пам'яток українських і білоруських» (1926), «Нарис з історії української мови. Система українського правопису» (1927), «Історичний словник української мови» (1930), «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» (завершений у 1934, а вперше виданий 1961), «Історія української літературної мови» (1950), «Етимологічно-семантичний словник української мови (1975-1995).